

УДК 902.7 94 (477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.58.13692>

НОВИЙ КОМПЛЕКС КІНСЬКОЇ УПРЯЖІ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ЧАСУ З ТЕРИТОРІЇ РОЗТОЧЧЯ

Денис СЛЮСАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра археології та історії стародавніх цивілізацій,
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000
e-mail: werloden@ukr.net
ORCID: 0009-0000-6627-0191

Вперше введено до наукового обігу комплекс (скарб) предметів кінської упряжі ранньозалізного часу з Городка (Львівська область). Виявлений депозит давніх виробів складається з 9 предметів, які входили до набору кінської вуздечки: 2 окремих ланок вудил, пари псалій та 5 блях-прикрас. Простежено, що усі описані знахідки мають прямі аналогії з комплексами кінської вузди новочеркаського типу.

Найбільша концентрація ідентичних речей відмічена в межах Північного Кавказу, а також в степу та правобережному лісостепу України. Зважаючи на це, а також на значну кількість інших знахідок вершницького типу на території сильно віддалених гава-голіградської, висоцької та ульвівсько-рованцівської культур, висловлено припущення про проникнення наприкінці передскіфського часу вверх по Дністру вершницьких груп населення з південного сходу. Ці вершники не зупинились у верхів'ях Дністра і, згодом, досягли території Розточчя та вийшли на Волинську височину, про що яскраво свідчать теперішні дані.

Малоймовірним видається безпосереднє перебування історичних киммерійців на території заходу України. Скоріше, варто говорити про інфільтрацію сюди представників зі Середнього Придністров'я, які почали просуватись на тернопільське плато ще наприкінці IX – на поч. VIII ст. до н.е. Усі ці зміни яскраво відобразились на матеріальній та духовній культурі місцевих племен, що й привело останніх до занепаду. Фактично з цього часу археологи мають справу уже з цілком новими культурними явищами під назвою черепинсько-лагодівська та лежницька групи пам'яток, основні зв'язки яких відтепер були орієнтовані не на центральну а на східну Європу.

Проведено металознавчі дослідження давніх виробів, які дозволили з'ясувати низку технологічних особливостей стосовно їх виготовлення. Зокрема, під час вивчення шару специфічного блискучого покриття бронзових блях та псаліїв, вдалось встановити, що цей поліск, ймовірно, з'явився внаслідок їх покриття тонким шаром олова. Про це свідчить наявність його оксиду (SnO₂) на поверхні "емалі" і практично повна його відсутність на ділянках, де це покриття не збереглося.

Ключові слова: передскіфський час, ранньоскіфський час, висоцька культура, гава-голіградська культура, чорноліська культура, ульвівсько-рованцівська група, черепинсько-лагодівська група, лежницька група, кінська упряж, міжкультурні зв'язки, вірування.

У травні 2024 року, на території обмілілого ставу в м. Городок Львівської області, місцевим жителем Павлом Андрусишиним було виявлено комплекс предметів кінської упряжі ранньозалізного часу (Скарб) (рис. 1). Розуміючи історичну та наукову цінність знахідки, речі були передані працівнику Гуманітарного управління Городоцької міської ради Володимирі Більовському, який надав можливість їхнього опрацювання фахівцям кафедри археології та історії стародавніх цивілізацій Львівського національного університету ім. Івана Франка¹.

Згаданий став був штучно утворений у 1961–1962 рр. шляхом побудови дамби для промислового розведення риби. У давнину це було природне озеровидне заболочене русло річки Верещиця (ліва притока Дністра)².

Виявлений комплекс давніх виробів складається з 9 предметів, які входили до набору кінської вуздечки: 2 окремих ланок вудил, пари псаліїв та 5 блях-прикрас.

Двокільчасті мідні вудила новочеркаського типу, мають вигляд довгих стрижнів з двома послідовно розміщеними кільцями з одного боку та одним з'єднувальним – з іншого. На верхніх кільцях присутні невеликі підпрямокутні виступи, які, можливо, є технологічними залишками процесу лиття (Рис. 2:1). Нижні кільця меншого розміру, округлі, в той час як верхні дещо більші та близькі до овалу за формою. Стрижні вудил овальні в перетині, неорнаментовані, з ледь помітним залишком ливарного шва. Їхня первинна довжина складала близько 18,5 см. Про інтенсивне використання

¹ Станом на сьогодні увесь комплекс знахідок переданий на зберігання до фондів Городоцького історико-краєзнавчого музею.

Автор висловлює щире подяку завідувачу кафедри археології та історії стародавніх цивілізацій, доц. Онищуку Я. І. за сприяння в опрацюванні даних матеріалів.

² Каленик Геренчук, Природа Львівської області. (Львів: Видавництво Львівського університету, 1972), 69.

вудил можуть свідчити сліди спрацьованості однієї зі сторін верхніх кілець, які є дещо тоншими від інших. Саме в цьому місці, очевидно, вудила з'єднувались з ремінним повідом і в процесі їзди, зважаючи на відносну м'якість міді, верхні частини зовнішніх кілець поступово стирались.

Бронзові трьохпетельчасті стрижневидні псалії з вигнутими кінцями. Їхня поверхня ще в давнину була старанно заглажена до однорідного блиску. Бокові петлі псаліїв в кількості 3 одиниць частково збереглись лише на одному екземплярі. Вони розміщені на невеликій відстані одна від одної та мають діаметр 1,2–1,3 см. Обидва кінці виробів, ймовірно, мали завершення у вигляді плоских наверхш-шапок, які до моменту опрацювання цих речей не збереглись. Стрижні псаліїв округлі в перетині, а їх довжина складає 8 см (Рис. 2:2, 3).

Бронзові бляхи з конічним виступом у центрі опуклого щитка. Представлені 5 екземплярами і мають круглу форму діаметром близько 6 см. З тильної сторони однієї бляхи присутнє вухо для кріплення у вигляді невеликої петельки. Це дозволяє з впевненістю говорити про те, що усі інші також мали ідентичні кріплення. Різниця між ними полягає лише у розмірах самого вуха, які судячи зі слідів у місцях їхнього кріплення, були не однакові. Зовнішня поверхня блях старанно заглажена до однорідного блиску, в той час як внутрішня оброблена недбало в такий спосіб, що залишив після себе сліди від вирівнювання і видалення надлишків металу з поверхні (Рис. 3, 4).

Усі вищеописані вироби знаходять аналогії серед комплексів кінської упряжі так званого новочеркаського типу. Вперше новочеркаська група пам'яток була виділена радянським археологом Олександром Іессеном на основі археологічних матеріалів з Північного Кавказу, представлених скарбами та поодинокими знахідками двокільчастих вудил, трьохпетельчастих псаліїв та інших виробів³. Вже тоді вчений припускав, що згадані речі, очевидно, належали кочовикам, які мали тісний зв'язок з кобанською культурою гірського Кавказу і водночас схилявся до думки, що їх творцями були киммерійці або ранні скіфи. Дослідник також наголошував, що матеріальна культура цих народів протягом VIII – VII століть була надзвичайно близькою⁴.

З цього часу фактично було започатковано окремий напрям, що стосувався всебічного вивчення бронзових деталей кінської зброї передскіфського і ранньоскіфського часу. Значну увагу цій проблемі присвятили такі відомі археологи: Олексій Тереножкін⁵, Володимир Ерліх⁶, Сергій Вальчак⁷, Сергій Махортих⁸, Сергій Скорий⁹, Олександр Могилов¹⁰ та інші вчені, розробивши низку типологічних схем та уточнивши хронологію таких виробів.

Двокільчасті вудила новочеркаського типу широко відомі на території Північного Кавказу, а також у Степовій та Лісостеповій зонах України. Станом на 2009 рік, за свідченнями Сергія Вальчака, виявлено 32 знахідки таких виробів на Північному Кавказі та понад 34 – у Степу та Лісостепу Східної Європи¹¹.

Описані вудила з Городка належать до I типу за класифікаціями Олександра Іессена¹², Володимира Ерліха¹³ та Сергія Вальчака¹⁴. Більшість дослідників одностайні в тому, що батьківщиною та основним місцем продукування цих речей є Північний Кавказ, звідки вони потрапляли на територію України¹⁵. Водночас Олексій Тереножкін вважав, що двокільчасті вудила виникли на Прикубанні, однак не

³ Александр Иессен, “К вопросу о памятниках VIII–VII вв. до н.э. на юге Европейской части СССР”, *Советская археология* 18 (1953), 49–110.

⁴ Там само, 109–110.

⁵ Алексей Тереножкин, Предскифский период на Днепровском Правобережье. (Киев: Издательство академии наук украинской ССР, 1961), 152–155.

⁶ Владимир Эрлих, “Бронзовые уздечные наборы и проблема хронологии предскифского и раннескифского времени Закубанья”, *Древности Северного Кавказа и Причерноморья* (1991), 31–47.

⁷ Сергей Вальчак, Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н.э. на юге восточной Европы. (Москва: Издательство “ТАУС”, 2009), 1–292.

⁸ Сергей Махортих, “Классификация бронзовых предскифских псалиев Восточной и Центральной Европы”, *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету* 18 (2004), 300–321.

⁹ Сергей Скорый, Киммерийцы в украинской Лесостепи. (Киев–Полтава: Археология, 1999), 1–136.

¹⁰ Олександр Могилов, Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи. (Київ–Кам'янець-Подільський, 2008), 1–439.

¹¹ Сергей Вальчак, Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н.э. на юге восточной Европы, 177–178.

¹² Александр Иессен, “К вопросу о памятниках VIII–VII вв. до н.э. на юге Европейской части СССР”, 52–57.

¹³ Владимир Эрлих, “Бронзовые уздечные наборы и проблема хронологии предскифского и раннескифского времени Закубанья”, 34.

¹⁴ Сергей Вальчак, Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н.э. на юге восточной Европы, 34–36.

¹⁵ Сергій Махортих, “Пам'ятки типу Новочеркаського скарбу (за матеріалами Північного Кавказу)”, *Археологія* 1 (1992), 24; Сергей Скорый, Киммерийцы в украинской Лесостепи, 22.

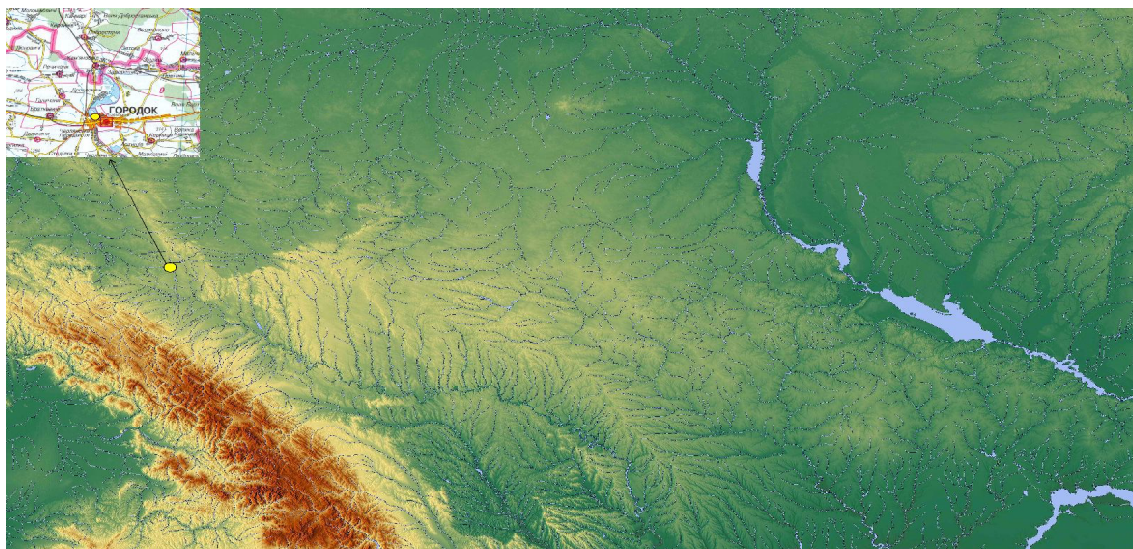

Рис 1. Місце знахідки предметів кінської упряжі ранньозалізного часу.

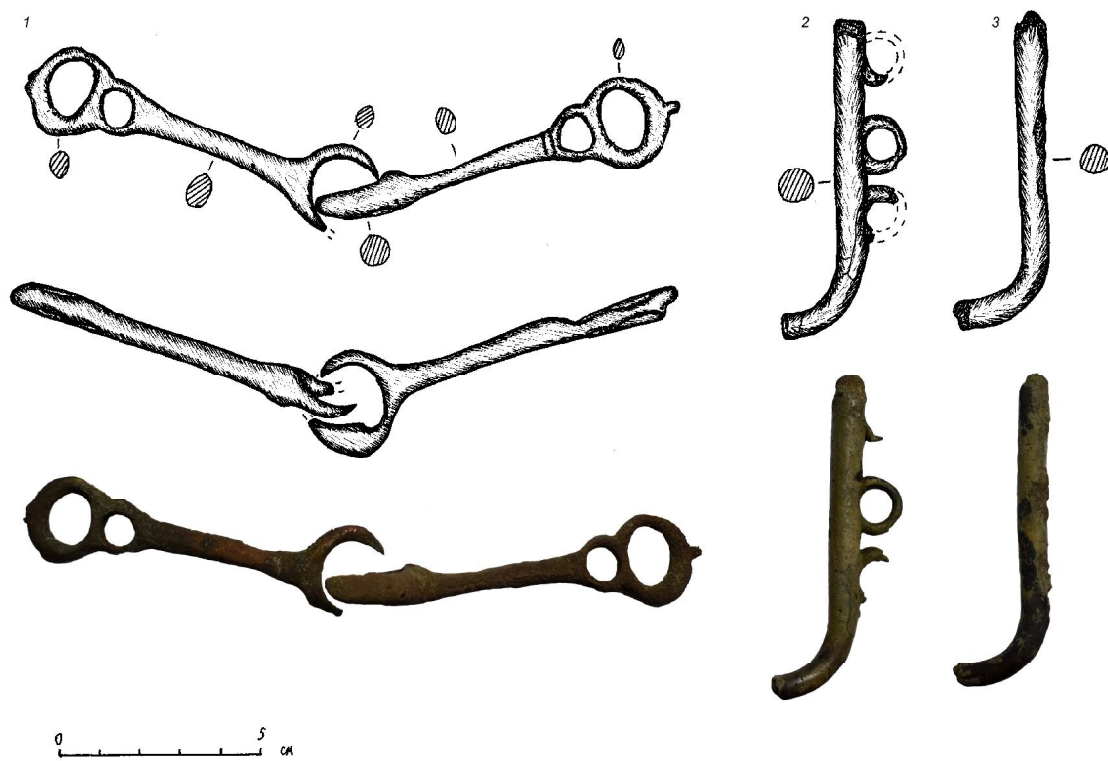

Рис. 2. Мідні вудила (1) та бронзові псалії (2–3) з комплексу предметів кінської упряжі з Городка Львівської обл.

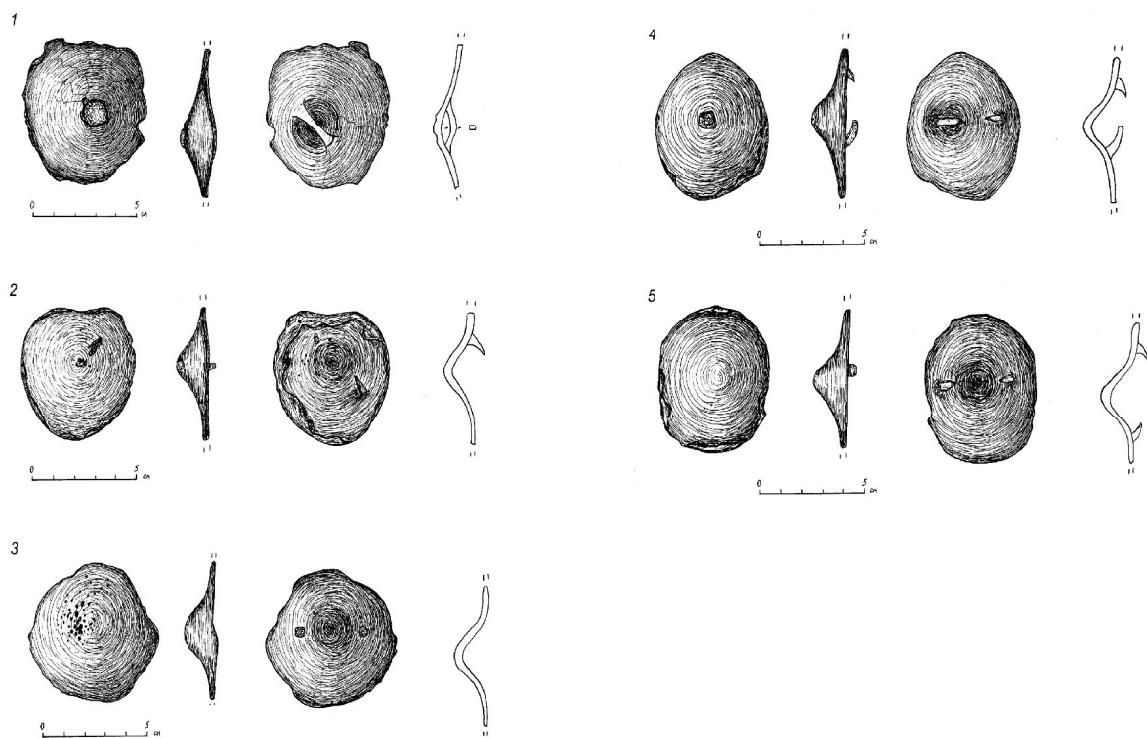

Рис. 3. Бронзові бляхи (1–5) з комплексу предметів кінської упряжі з Городка Львівської обл.

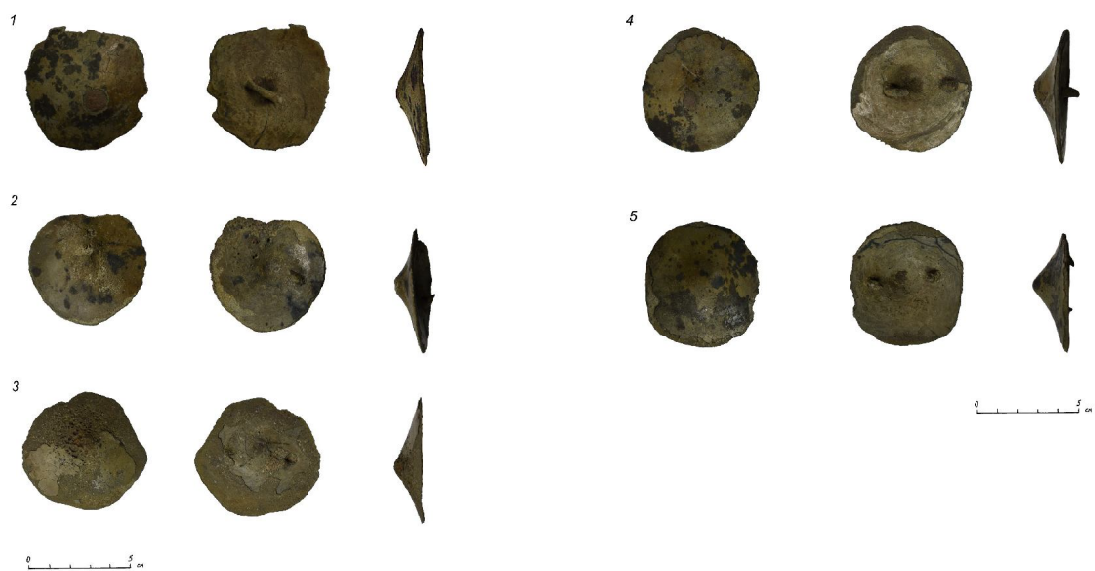

Рис. 4. Бронзові бляхи (1–5) з комплексу предметів кінської упряжі з Городка Львівської обл.

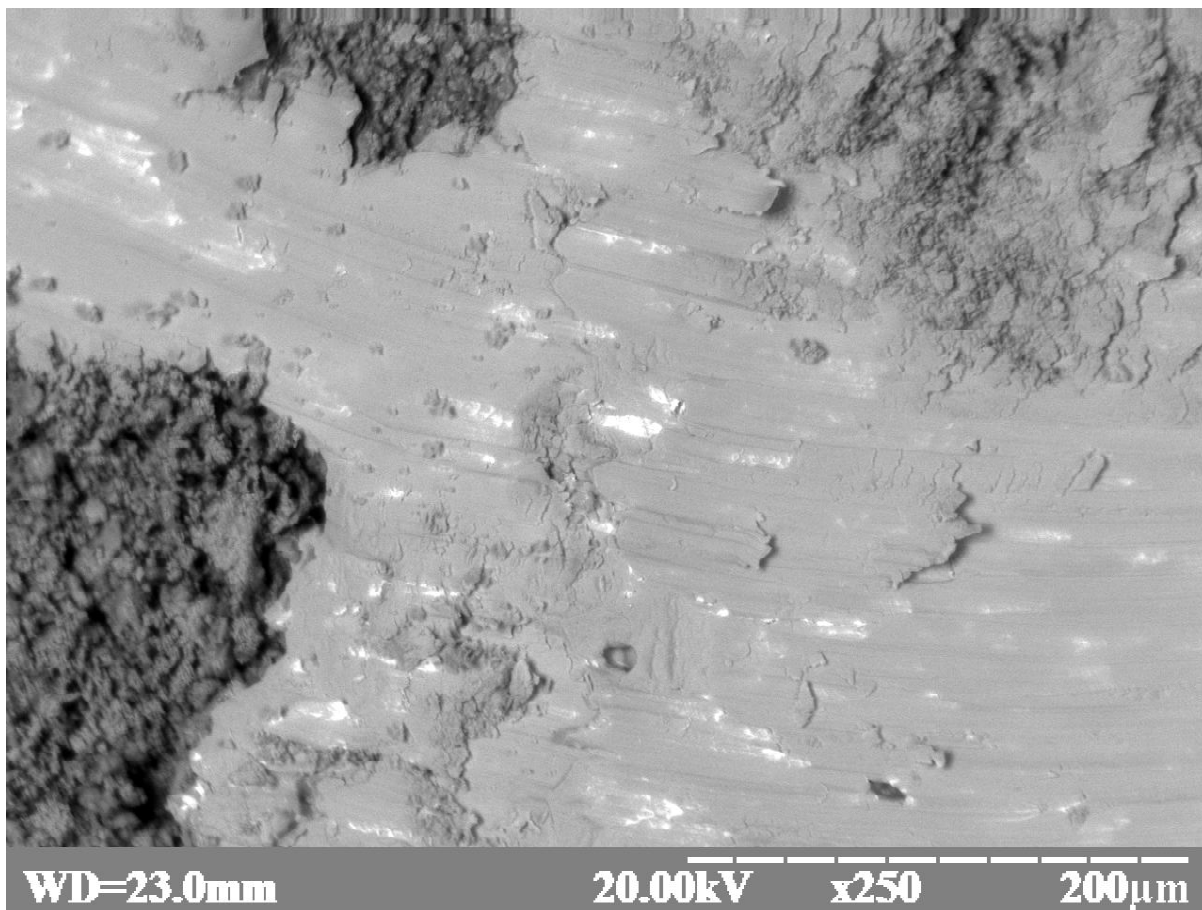

Рис. 5. Шар олов'яної "емалі", нанесений поверх бронзових блях і псаліїв. Фото Р. Серкіза.

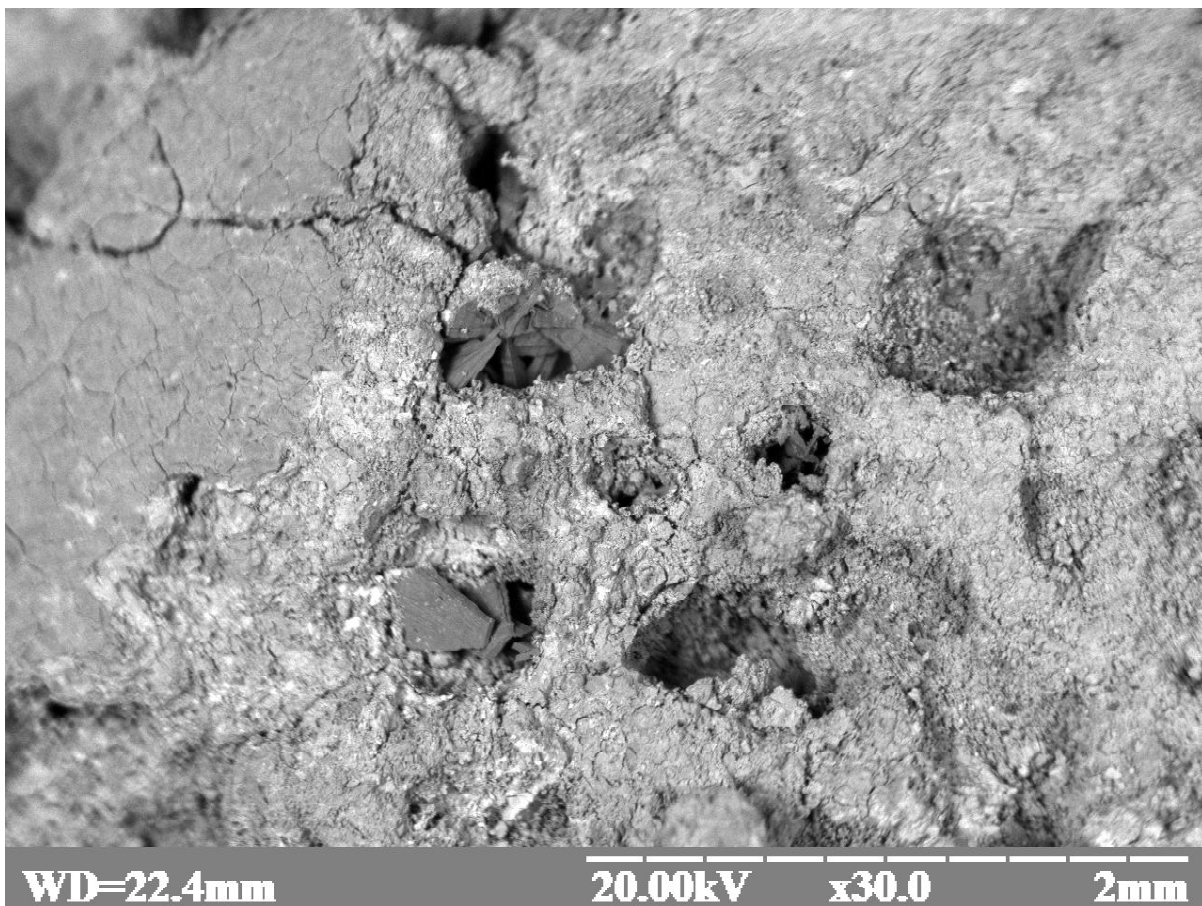

Рис. 6. Пластинчаті мікрокристали гідрофосфату заліза (Sarcopside) у корозійних дірках бронзових блях. Фото Р. Серкіза.

поширились далеко на захід¹⁶, обмежившись Північним Причорномор'ям і територією Правобережжя Середнього Дніпра. Подібної думки дотримується Сергій Скорий, який вказує, що перші зразки двокільчастих вудил потрапили на територію Північного Причорномор'я з Кавказу разом з кіммерійцями, однак частина таких речей могла мати й місцеве походження. Про це, зокрема, свідчить зовнішня простота і однотипність більшості таких артефактів, що в певній мірі відрізняє їх від північнокавказьких виробів, відомих своїм різноманіттям в оформленні¹⁷.

Торкаючись питання хронології північнокавказьких двокільчастих вудил Олександр Ієссен припускав, що їх варто датувати VIII – серединою VII ст. до н.е.¹⁸ Натомість Олексій Тереножкін, опрацьовуючи матеріали з українського Лісостепу, наголошував, що до передскіфського часу можна відносити лише вудила, що походять зі скарбу чорноліської культури у с. Залевки, а більшість інших таких речей слід датувати періодом не раніше другої пол. VII ст. до н.е.¹⁹ Іншої думки дотримувався Володимир Ерліх, який на основі детального аналізу закритих комплексів з території Північного Кавказу визначив хронологію двокільчастих вудил у межах середини VIII – першої половини VII ст. до н.е.²⁰

На думку Сергія Скорого, усі відомі на сьогодні двокільчасті вудила з території українського Лісостепу, окрім комплексу кінської упряжі з Родіонівки (Дніпропетровська область), є досить пізніми для кіммерійців і відповідають вузькому хронологічному діапазону (714–681 рр. до н.е.), тобто періоду після першої згадки про їхні походи до Передньої Азії²¹.

Важко не погодитись з цим твердженням, адже малоімовірним є те, що кіммерійці були присутні в українському Лісостепу раніше першої згадки про них в асирійських джерелах. Переконливим підтвердженням цього є наявність в кіммерійському похованні з Носачівського кургану (Черкаська область), бронзових ажурних блях, мода на які була поширена в Ассирії протягом 745–624 рр. до н.е. На думку Сергія Скорого власник цих блях, похований у Носачівському кургані, брав безпосередню участь у передньоазійських походах, тому дуже малоімовірно, що ці речі могли потрапити до території України раніше 714 року до н.е.²² Станом на сьогодні Носачівський курган є однією з найраніших кіммерійських пам'яток українського Лісостепу.

Ці дані є надзвичайно цінними, адже дозволяють з умовною точністю датувати інші вироби, що входили до носачівського комплексу, а саме двокільчасті вудила з підвісами та “класичні” новочеркаські трьохпетельчасті псалії з нижніми кінцями у вигляді вигнутої лопати²³.

Важливе значення для датування двокільчастих вудил також мають елементи декору та рельєф стрижнів (наявність шипів, квадратиків, тощо). Останні мали чітко визначене функціональне призначення, у вигляді додаткового фізичного впливу на м'які тканини у роті коня, що сприяло покращенню його управління і мало неабияке значення для вершника²⁴. Так, для найбільш ранніх екземплярів двокільчастих вудил характерний округлий в перетині стрижень та витий орнамент, імітуючий обмотку. Для пізніших – властивий овальний чи підтрапецієвидний стрижень, а також імітація строгого “орнаменту” у вигляді неглибоких квадратиків на верхній грані вудил. Ймовірно, останній уже не мав якогось практичного значення, а скоріше перетворився на елемент декору²⁵. Згодом такий “орнамент” взагалі вийшов з ужитку і практично не застосовувався у ранньоскіфський час²⁶.

Варто також відзначити ще одну ознаку, за якою Сергій Махортих датує двокільчасті вудила. Це наявність ливарної перемички між кільцями на більш пізніх північнокавказьких вудилах VIII–VII ст. до н.е. та її відсутність на архаїчних екземплярах²⁷. Така ливарна перемичка присутня і на вудилах з Городка.

¹⁶ Алексей Тереножкин, Киммерийцы. (Киев: Наукова думка, 1976), 160.

¹⁷ Сергей Скорый, Киммерийцы в украинской Лесостепи, 22.

¹⁸ Александр Иессен, “К вопросу о памятниках VIII–VII вв. до н.э. на юге Европейской части СССР”, 104.

¹⁹ Алексей Тереножкин, Предскифский период на Днепровском Правобережье, 152–153.

²⁰ Владимир Эрлих, “Бронзовое уздечные наборы и проблема хронологии предскифского и раннескифского времени Закубанья”, 38–39.

²¹ Сергей Скорый, Киммерийцы в украинской Лесостепи, 65.

²² Там само, 55.

²³ Галина Ковпаненко, “Носачівський курган VIII–VII ст. до н.е.”, *Археологія* 20 (1966), 174–179.

²⁴ Сергей Вальчак, Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н.э. на юге восточной Европы, 41.

²⁵ Сергей Махортих, “Пам'ятки типу Новочеркаського скарбу (за матеріалами Північного Кавказу)”, 24.

²⁶ Сергей Вальчак, Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н.э. на юге восточной Европы, 41–42.

²⁷ Сергей Махортих, “Пам'ятки типу Новочеркаського скарбу (за матеріалами Північного Кавказу)”, 24.

Отже, враховуючи усі вище перераховані ознаки, найбільш ймовірною датою для двокільчастих вудил з Городка є кінець VIII – перша пол. VII ст. до н.е. Ще донедавна найзахіднішою знахідкою двокільчастих вудил вважалась одна ланка, знайдена Анною Мелюковою у 1955 році на могильнику Шолданешти у Молдові²⁸. У наш час, внаслідок поширення серед населення України несанкціонованих пошуків з металодетекторами, двокільчасті вудила разом з парою трьохпетельчастих пластинчатих псаліїв були знайдені на межі Тернопільської та Хмельницької областей, неподалік р. Збруч²⁹. Не виключено, що в результаті нелегальної діяльності детектористів на території Західної України могли бути виявлені й інші предмети кінської упряжі новочеркаського типу, однак достовірних свідчень про них у нас не має.

Варто відзначити й те, що станом на сьогодні не відомо жодної знахідки таких вудил у Центральній чи Південній Європі, (там побутували в цей час інші типи елементів кінської вузди), тому комплекс з Городка може справедливо вважатись найбільш віддаленим на захід місцезнаходженням цих виробів і свідчить про певні зв'язки району Розточчя з далекими територіями південного Сходу наприкінці VIII – першій половині VII ст. до н.е.

Більшість комплексів кінської зброї з Лісостепу з двокільчастими вудилами виявлені разом з “класичними” трьохпетельчастими паліями, нижній кінець яких має вигляд вигнутої лопаті³⁰. Цього не можна сказати про псалії з Городка, які не мають лопаті, а лише вигнутий стрижень з плоским наверхшам-шапкою (?). Згідно класифікації Сергія Махортиха, подібні речі належать до типу Верхній Кобан³¹, або Ростов–Костянтинівка 375 за класифікацією Сергія Вальчака³².

Такі псалії в радянській науковій літературі згадуються дуже рідко і представлені лише 3 пунктами: Костянтинівка, курган № 375 (Черкаська область)³³, Ростов на Дону³⁴ та Кобанський могильник (Північний Кавказ)³⁵. Ще один екземпляр походить зі Степового Криму.³⁶ Натомість, більше відомо про окремі знахідки таких псаліїв на території Словаччини, Угорщини, Болгарії³⁷ та навіть Німеччини³⁸. Професор Ян Хохоровскі відносить їх до типу “Posadka” і датує кінцем НаВ2 – переломом НаВ2/НаВ3 (кінець IX–VIII ст. до н.е.)³⁹. Він також наголошує на тому, що ці речі, попри своє центральноєвропейське походження, мають дуже виразні кавказькі зв'язки, хоча в степу вони зустрічаються досить рідко⁴⁰.

За типологією німецького археолога Мартіна Траксела ідентичні псалії належать до типу “Krivodol” і датуються фазою НаВ3 – поч. НаС1⁴¹. Дещо відмінної думки дотримується німецька дослідниця Карола Метцнер-Небелсик, яка відносить їх до типу ХІІа і датує в межах 800–720 рр. до н.е.⁴², що відповідає періоду НаС1 за шкалою Мартіна Траксела. Дослідниця цілком слушно зауважує, що псалії типу ХІІа, ймовірно, представляють пізню фазу розвитку вуздечок у Дунайсько-Карпатському регіоні, адже вони невідомі у комплексах раніше VIII ст. до н.е.⁴³ Водночас, знахідка цих виробів в Саксонії свідчить про їхнє широке розповсюдження територією від Північного Кавказу до Центральної Європи, внаслідок чого з'явилися їхні локальні варіанти з деякими видозмінами, подібними до північнокавказьких зразків. Одними з таких є псалії з Кургану № 1 в Pécs-Jakabnegy (Угорщина), що були знайдені разом з однокільчастими вудилами. Вони мають вигнутий стрижень, однак сильно віддалені одна від одної петельки, більший розмір і завершення з обох боків у вигляді

²⁸ Анна Мелюкова, “Памятники скифского времени Лесостепного среднего Поднестровья”, *Материалы и исследования по археологии СССР* 64 (1958), 70–71.

²⁹ Виктор Ключко, Анатолий Козыменко, *Древний металл Украины*. (Киев, 2017), 232.

³⁰ Сергей Скорый, *Киммерийцы в украинской Лесостепи*, 21.

³¹ Сергей Махортых, “Классификация бронзовых предскифских псалиев Восточной и Центральной Европы”, 304.

³² Сергей Вальчак, *Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н.э. на юге восточной Европы*, 71.

³³ Варвара Ильинская, *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин (VII–VI вв. до н. э.)*. (Киев: Наукова думка, 1975), (Табл. XVI:1–5).

³⁴ Александр Иессен, “К вопросу о памятниках VIII–VII вв. до н.э. на юге Европейской части СССР”, 89–90.

³⁵ Там само, 71 (Рис.12:3,4).

³⁶ Виктор Ключко, Анатолий Козыменко, *Древний металл Украины*, 245.

³⁷ Martin Trachsel, *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit*. (Bonn, 2004), 543.

³⁸ Carola Metzner-Nebelsick, *Der “Thrako-Kimmerische” Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder – und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*. (Rhaden/Westf., 2002), 286–287.

³⁹ Jan Chochorowski, *Ekspansja kimmerijska na tereny Europy Środkowej*. (Krakow, 1993), 187.

⁴⁰ Ibid, 187.

⁴¹ Martin Trachsel, *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit*, 543.

⁴² Carola Metzner-Nebelsick, *Der “Thrako-Kimmerische” Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder – und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, 215, 224–228.

⁴³ Ibid, 287.

не плоских, а заокруглених шапок⁴⁴. Паралельне використання в українському Лісостепу стрижневидних псаліїв з загнутим кінцем, а також кінцем у вигляді вигнутої лопаті, найімовірніше свідчить не про їхню хронологічну різницю, а скоріш за все є наслідком впливу різних осередків виробництва цих речей⁴⁵.

Така ж ситуація характерна й для території Північного Кавказу, про що свідчить знахідка комплексу кінської упряжі з поховання № 9 Псекупського могильника № 1. До нього входили двокільчасті вудила з підвісами, а також пара стрижневидних псаліїв різних типів. Один з них мав закінчення у вигляді вигнутої лопаті, тоді як інший характеризується вигнутим і потоншеним кінцем з маленькою шапкою⁴⁶.

Значно більше відомо про подібні стрижневидні псалії з вигнутим, однак потоншеним, кінцем. За свідченнями Володимира Ерліха, такі екземпляри (тип Іб) трапляються лише з двокільчастими вудилами. Більше того, в одному випадку вони виявлені разом з вудилами, в яких стрижні мали орнамент у вигляді квадратиків, що вважається пізньою ознакою⁴⁷. Зважаючи на це, вчений переконливо датує псалії цього типу кінцем VIII – першою пол. VII ст. до н.е.⁴⁸

Загалом, мала кількість закритих комплексів, які б включали псалії, подібні до городоцьких, не дозволяє їх датувати більш точно. З великою долею імовірності можна стверджувати, що основний період їхнього побутування в Центральній та Східній Європі припадає на VIII ст. до н.е., або ж, як у нашому випадку, на його другу половину.

Варто відмітити і те, що трьохпетельчастий псалій з кургану №375 неподалік Костянтинівки був знайдений разом з двокільчастими вудилами, а також іншими виробами, притаманними вже безпосередньо скіфській культурі⁴⁹. Сергій Скорий датує цю пам'ятку початком VII ст. до н.е. і вказує, що захоронення і супровідний інвентар з курганів №375–377 з Костянтинівки та № II, V з Рижанівки, ймовірно, відображають реальні контакти киммерійців і скіфів⁵⁰.

Така хронологія не суперечить і висновкам інших дослідників, зокрема Варвари Іллінської, яка датувала костянтинівські кургани першою половиною VII ст. до н.е.⁵¹

Зважаючи на це, можна припустити, що і псалії з Городка опинились настільки далеко від основної території перебування киммерійців лише на пізньому етапі їхнього існування і можуть датуватися другою пол. VIII – поч. VII ст. до н.е.

Не можна не зупинитись також на детальному аналізі бронзових блях, що входили до складу комплексу кінської упряжі з Городка. Аналогічні вироби відомі як на території України, так і в країнах Центральної Європи (Австрія, Чехія, Угорщина). Згідно типологій Яна Хохоровського та Мартіна Траксела вони належать до типу “Szanda” і датуються періодом HaB3 (800–700 рр. до н.е.)⁵² або ж початком HaC1 (800–750 рр. до н.е.)⁵³. Обидва дослідники відносять такі прикраси приблизно до одного часу, а різниця у вказаних періодах пов'язана виключно із застосуванням різних періодизаційних схем.

Ширшим хронологічним діапазоном такі вироби датує Карола Метцнер-Небелсік, а саме 900–725 роками до н.е.⁵⁴ Дослідниця вказує, що ці “прості” конічні бляхи у Карпатському регіоні притаманні в основному для передскіфського часу. Пізніше їх змінюють подібного типу вироби, однак з кріпленням у вигляді подвійних вушок з двома паралельними перемичками⁵⁵. Ідентичні бронзові бляхи також відомі в комплексах скіфського часу українського Лісостепу. Вчений Олександр Могилов впевнено датує їх другою половиною V–IV ст. до н.е.⁵⁶

⁴⁴ Metzner–Nebelsick, Der “Thrako–Kimmerische” Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder – und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien, 276.

⁴⁵ Ibid, 286–287.

⁴⁶ Нурбий Ловпаче, “Могильники в устье реки Псекупса”, *Вопросы археологии Адыгеи* (Майкоп, 1985), 43.

⁴⁷ Владимир Эрлих, “Бронзовые уздечные наборы и проблема хронологии предскифского и раннескифского времени Закубанья”, 37.

⁴⁸ Там само, 39.

⁴⁹ Сергей Скорый, Киммерийцы в украинской Лесостепи, 63.

⁵⁰ Там само, 63–64.

⁵¹ Варвара Ильинская, Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин (VII – VI вв. до н. э.), 65–66.

⁵² Jan Chochorowski, Ekspansja kimmerijska na tereny Europy Środkowej, 193.

⁵³ Martin Trachsel, Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit, 450.

⁵⁴ Carola Metzner–Nebelsick, Der “Thrako–Kimmerische” Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder – und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien, 354.

⁵⁵ Ibid, 350.

⁵⁶ Олександр Могилов, Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи, 42.

Не виключено, що подібні до городоцьких вуздечкові прикраси були у використанні на території Східної Європи протягом досить широкого проміжку часу. Проте, зважаючи на той факт, що бронзові бляхи з Городка знайдені разом з іншими, типово передскіфськими речами, їхнє датування варто розглядати у комплексі.

Отже, беручи до уваги усі наведені дані, предмети кінської упряжі з Городка можна датувати у межах другої пол. VIII – поч. VII ст. до н.е.

Описані вище речі мають надзвичайно важливе значення для чіткого розуміння процесів, що відбувались на території заходу України наприкінці передскіфського та ранньоскіфський періоди. Вироби кіммерійського типу трапляються тут не вперше. У науковій літературі є згадки про низку знахідок вершницького типу як з Середнього Придністер'я⁵⁷, так і з території верхнього Дністра⁵⁸. Так у 1991 році було виявлено скарб кіммерійських бронз біля с. Мошанець (Чернівецька область)⁵⁹. А у 1992 році частину бронзових однокільчастих вудил з підвісом знайдено неподалік с. Сокілець (Хмельницька область)⁶⁰. Зовсім нещодавно стало відомо про відкриття одразу 3 скарбів, що включали в себе предмети кінської упряжі передскіфського часу з Сокирян, Василівки (Північна Буковина) та с. Устя (Західне Поділля)⁶¹. Варто зазначити, що до складу скарбу з Василівки входила пара стрижневидних трьохпетельчастих псаліїв з вигнутими і потоншеними кінцями, які хоч і належать до іншого типу, однак подібні до городоцьких. Цей депозит Микола Бандрівський датував першою половиною – серединою VIII ст. до н.е.⁶² У 2012 році було виявлено ще один комплекс деталей кінської упряжі неподалік Бірок Великих (Західне Поділля), до якого входили однокільчасті вудила з підвісами, трьохпетельчасті пластинчаті псалії та бронзові фалари⁶³.

Значна кількість відомих на сьогодні знахідок вершницького типу в межах заходу України нашоєму на думку про проникнення в передскіфський час на територію середнього і верхнього Дністра представників нових груп населення з південного сходу, в тому числі з теренів сильно віддаленого Північного Кавказу. Більше того, їхня основна концентрація вздовж Дністра та його приток немов маркує шлях просування цих груп вверх по Дністру з виходом на Розточчя та Волинську височину, де також добре відомі знахідки предметів кінської вузди передскіфського часу (скарб біля с. Сілець Волинської області)⁶⁴. Чимало знайдено таких речей не лише на території України, а й у сусідній Польщі, на Люблінщині (Снятичі, Комарів-поселення та ін.)⁶⁵. Польська дослідниця Ельжбета Клосіньска навіть висловила припущення, що згадані предмети кінської упряжі з Люблінщини залишили номади, адже на цій території ще донедавна траплялися релікти степової рослинності⁶⁶.

Про існування тісних контактів між кочовиками межиріччя Дніпра і Дунаю та пізньочорноліським населенням Середнього Дністра в сер. VIII – на поч. VII ст. до н.е. пише Сергій Махортых. Яскравим свідченням цього є знахідки посудин характерних для пізнього чорнолісся безпосередньо в похованнях кіммерійців⁶⁷. Зауважу, що Лариса Крушельницька свого часу вважала цілком ймовірним панування вершницько-кіммерійської культури над населенням Середнього Дністра, яке потрапило у залежність не пізніше останньої чверті VIII ст. до н.е.⁶⁸ Зреформувавши місцеве середньодністровське середовище, кіммерійці витворили з нього напівмілітарний організм, який, у свою чергу, ще в

⁵⁷ Лариса Крушельницька, Чорноліська культура Середнього Придністров'я. (Львів, 1998), 204 (рис. 1).

⁵⁸ Микола Бандрівський, Лариса Крушельницька, “Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток)”, *Записки НТШ т. 235* (1998), 221 (Рис. 20).

⁵⁹ Галина Смірнова, Віктор Войнаровський, “Мошанецький скарб бронз кіммерійського типу з Середнього Подністров'я”, *Археологія 1* (1994), 137–141.

⁶⁰ Микола Бандрівський, Володимир Захар'єв, “Нова знахідка бронзових однокільчастих вудил в Україні”, *Записки НТШ Т.235* (1998), 504–510.

⁶¹ Микола Бандрівський, Михайло Білик, “Нові комплекси з кінською упряжжю початку доби раннього заліза зі Середнього Придністер'я”, *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині 25* (2021), 241–248.

⁶² Там само, 246–247.

⁶³ Микола Бандрівський, Михайло Білик, Роман Зубик, “Кінська упряж зі скарбу з Бірок Великих як індикатор поствисоцького горизонту на Тернопільському плато”, *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині 16* (2012), 463–474.

⁶⁴ Микола Бандрівський, Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи – на початку доби раннього заліза. (Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2014), 294.

⁶⁵ Elżbieta Kłosińska, “Einmalige Funde der Kopfgestellverzierung aus dem südöstlichen Lublin-Land”, *Sprawozdania Archeologiczne 60* (2008), 265–294.

⁶⁶ Ibid, 292.

⁶⁷ Сергей Махортых, “Киммерийцы и население Лесостепного Приднестровья”, *Древности скифской эпохи* (2006), 121–128.

⁶⁸ Лариса Крушельницька, Чорноліська культура Середнього Придністров'я, 199.

передскіфський час розпочав активний натиск на сусідні з ним висоцьку та гава-голіградську культури⁶⁹.

Дійсно, сучасні дослідники схильні вважати, що згадані племена почали проникати на територію Тернопільського плато ще у кінці IX – на поч. VIII ст. до н.е.⁷⁰ У цей час простежено значне збільшення кількості озброєння в похованнях висоцької культури, а також появу низки інших речей кіммерійського типу на території верхнього Дністра.

Особливо яскравими атрибутами, які водночас є досить добрим датуючим матеріалом, можна назвати кам'яні бойові молоти. Період їх побутування припадає на IX–VIII ст. до н.е., що співпадає за часом з проявами ворожої інвазії з південного сходу. Такі ж молоти присутні і в протомеотській та кобанській культурах Північного Кавказу, а також на півдні України – в районі Дніпрогесу, на Керченському півострові та на Харківщині⁷¹.

В той же час археологи фіксують появу на висоцькій території цілком нового способу захоронень покійників у кам'яних скринях (Лукавець, Жуличі, Лугове). Такий тип поховань не є притаманним висоцькому населенню. Дослідники вважають, що цей обряд був перейнятий в результаті контактів місцевого населення з прийшлими зі Середнього Придністров'я представниками непоротівської групи чорноліської культури приблизно у кінці IX–VIII ст. до н.е.⁷² На думку Миколи Бандрівського, основною причиною натиску останньої на територію висоцької та голіградської культур є експансія кіммерійських племен на захід, що власне і зумовило в цей час будівництво укріплених городищ пізньочорноліським населенням⁷³. Рятуючись від кочовиків воно було змушене згодом покинути власні терени і переселитись на суміжні землі, приносячи з собою свої традиційні особливості. Саме їх ми, ймовірно, простежуємо серед змін поховального обряду висоцької культури на пізньому етапі її існування у вигляді поширення практик захоронень у кам'яних скринях⁷⁴. Важливо зазначити, що поряд з тим, як висоцьке населення перейняло від прийшлих племен традицію поховань у кам'яних скринях, воно також зберегло власні особливості у способі захоронення небіжчиків. Не були перейняті чужі для них звичаї насипати кургани над скриньовими похованнями та вкладати небіжчиків головою до заходу у скорченому положенні⁷⁵. Височани й надалі продовжують ховати небіжчиків у ґрунтових ямах один поблизу одного, розміщуючи у випростаному положенні головою до півдня, рідше південного заходу чи південного сходу. І навіть на прикладі чи не єдиного, поки що, кургану пізнього періоду висоцької культури в Красному простежуються усталені традиції розміщення покійників рядами у ґрунтових ямах. Відмінним є лише те, що над 9 могилами додатково насипали курган. Тобто, попри усі можливі впливи, трансформації вірувань та уявлень про смерть тогочасного населення, традиція ґрунтових захоронень в середовищі висоцької культури продовжує існувати майже незмінно.

Отже, наприкінці періоду НаВЗ – на поч. НаС1 (кін. IX – поч. VIII ст. до н.е.) висоцька культура починає втрачати свої особливості і під впливом зовнішніх факторів її матеріальна та духовна складові значною мірою видозмінюються. З цього часу ми фактично маємо справу з новим культурним явищем, під назвою черепинсько-лагодівська група, найраніший період існування якої припав на кінець передскіфського часу.

Варто погодитись з думкою Миколи Бандрівського про те, що нащадки носіїв висоцької культури продовжували проживати впродовж VIII–VII ст. до н. е. на здавна освоєних землях, але водночас поряд із ними тут могло жити й прийшлое населення, в середовищі якого вершництво і військова справа відіграли важливу роль⁷⁶. Добрим підтвердженням цього є дві ямні кремації з Лугового, між перепаленими кістками яких відкрито бронзові цвяхоподібні сережки (пох. № 62) та залізні і бронзові

⁶⁹ Крушельницька, Чорноліська культура Середнього Придністров'я, 207–208.

⁷⁰ Микола Бандрівський, “Поселення ранньозалізного віку у Винниках та проблема завершального етапу існування висоцької культури”, *Археологічні дослідження Львівського університету* 6 (2003), 209–211.

⁷¹ Микола Бандрівський, Лариса Крушельницька, “Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток)”, 235–236.

⁷² Лариса Крушельницька, “Могили висоцької культури в селі Лукавець”, *Записки НТШ. Праці Археологічної комісії т. ССXLIV*, (2002), 533–534.

⁷³ Микола Бандрівський, *Скринькові поховання висоцької культури в межиріччі Збруча і Стрипи*. (Львів: Логос, 1994), 151.

⁷⁴ Лариса Крушельницька, Чорноліська культура Середнього Придністров'я, 201–208.

⁷⁵ Лариса Крушельницька, “Могили висоцької культури в селі Лукавець”, 534.

⁷⁶ Микола Бандрівський, Михайло Білик, Роман Зубик, “Кінська упряж зі скарбу з Бірок Великих як індикатор поствисоцького горизонту на Тернопільському плато”, 472.

тригранні наконечники стріл (пох. № 63)⁷⁷. Такі вироби з'являються щойно у ранньоскіфський час і можуть бути датовані VII–VI ст. до н. е., коли етнокультурна ситуація у верхньодністровському регіоні сильно змінилась. Наявність згаданих захоронень на могильнику висоцької культури класичного періоду розвитку яскраво свідчить про те, що черепинсько-лагодівське населення, попри нові реалії, продовжувало й надалі використовувати давні родові місця поховань⁷⁸.

Крім наведених даних, не можна не відмітити досить сильні впливи представників постголіградської культури (михалківська група) на територію висоцької культури. Микола Бандрівський зазначає, що тим прийшлим населенням, яке й призвело до занепаду останньої, могли бути не лише жителі Середнього Придністров'я, а й вершницькі загони, тобто носії постголіградської культури (михалківська група)⁷⁹. До того ж, значна кількість поселень черепинсько-лагодівської групи зосереджена у важкодоступних місцях (Пліснесько, Лагодів, Винники, тощо), що опосередковано свідчить про використання природних чинників для свого захисту⁸⁰.

Не заперечуючи вищесказаного, все ж мусимо констатувати, що для михалківської групи пам'яток характерні в основному предмети кінської упряжі, що мають центральноєвропейське походження: єдині в Україні трьохтрубчаті псалії муфтового типу, двочленні однокільчасті вудила, великі бронзові фалари та ін.⁸¹ Тоді, як комплекс кінської упряжі з Городка відображає чіткі риси, притаманні пам'яткам новочеркаського типу. Зважаючи на те, що найбільшого поширення такі вироби досягли на території басейну річки Тясмин і суміжних теренах Лісостепового Правобережжя Дніпра, себто в середовищі чорноліської культури, вважаємо, що й предмети кінської упряжі з Городка потрапили на Розточчя в другій пол. VIII – на поч. VII ст. до н. е. за посередництва або ж фізичної присутності вихідців з території Середнього Дністра. Вони є прямим свідченням інфільтрації у колишнє висоцьке середовище інокультурних компонентів. До того ж, значна частина кераміки, знайденої на пам'ятках черепинсько-лагодівської групи, відображає її схожість з матеріалами непоротівської групи чорноліської культури, а в ширшому плані – з посудом усього Лісостепового Правобережжя цього часу. На цьому особливо акцентувала Лариса Крушельницька, яка ще у 1970-х роках висловила припущення, що пам'ятки черепинсько-лагодівського типу, це найбільш західна частина західноподільської групи землеробських племен⁸².

Науковий інтерес становить також технологія виготовлення предметів кінської упряжі з Городка. Вивчаючи ці знахідки, звернено увагу на поверхню бронзових псаліїв та блях-прикрас, яка відрізняла їх від вудил наявністю на них специфічного покриття з однорідним блиском. Цей шар не був результатом окису бронзи, а скоріше нагадував якусь крихку “емаль”, нанесену поверх основного металу. Крім цього, ця субстанція легко відшаровувалась від основи, що добре помітно на самих виробах.

Аналіз складу металу, проведений завідувачем лабораторії кафедри фізики твердого тіла фізичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Романом Серкізом⁸³, показав, що згаданий шар міг виникнути у результаті покриття поверхні виробів тонким шаром олова (Рис. 5). На це, зокрема, вказує наявність його оксиду (SnO_2) на поверхні “емалі” і практично повна відсутність на ділянках, де це покриття не збереглося.

Маючи доволі низьку температуру плавлення ($231,9^\circ\text{C}$), порівняно з бронзою ($990\text{--}1190^\circ\text{C}$), олово легко піддається обробці завдяки своїй м'якості. Припускаємо, що після процесу виготовлення досліджуваних предметів вони були покриті тонким шаром олова з метою їхнього додаткового оздоблення, адже за своїми характеристиками цей метал має сріблястий колір. Підтвердженням того, що згадане покриття мало суто естетичну функцію, є його наявність виключно на псаліях та бляхах, себто на декоративних елементах кінської упряжі з Городка. Тоді як вудила, які постійно знаходились у роті коня, не потребували якогось особливого оздоблення.

Таку особливість, як старанно відполірована зовнішня поверхня фаларів та псаліїв, відмічав також Микола Бандрівський під час опису скарбу кінської упряжі з Бірок Великих. Дослідник припускав, що це навряд чи робилось з метою декору, а скоріше мало на меті магічний аспект захисту вершника

⁷⁷ Михайло Грушевський, “Похоронне поле в с. Чехах”, *Записки наукового товариства ім. Шевченка т.31* (1899), 11

⁷⁸ Вячеслав Канивец, Памятники висоцкого типа как исторический источник (Автореферат дисс... к.и.н. Киев, 1953), 15.

⁷⁹ Микола Бандрівський, Лариса Крушельницька, Золоті Михалківські скарби та їх доля. (Львів: Ліга-Прес, 2012), 79–80.

⁸⁰ Там само, 80.

⁸¹ Там само, 70–71.

⁸² Лариса Крушельницька, Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. (Київ, 1976), 104–105.

⁸³ Автор висловлює щире подяку кандидату фізико-математичних наук Роману Серкізу, за фахово проведене дослідження.

та коня від неприятеля або ж виконувало відволікаючу роль для противника. Приміром сонячні відблиски від псаліїв та фаларів могли мати вплив на точність прицільної стрільби з лука⁸⁴.

Металознавчі дослідження знахідок з Городка також засвідчили на поверхні блях часток гідрофосфату заліза (Sarcopside). Його пластинчаті мікрокристали збереглися в корозійних дірках бронзи (Рис. 6). Це може свідчити щонайменше про дві речі. Перша – до складу комплексу кінської упряжі могли входити (лежали поряд?) якісь вироби із заліза, які в агресивному середовищі ґрунту розклались або ж не були знайдені відкривачем. Друга – що болотяний ґрунт, в якому тривалий час перебували знахідки, є багатим на залізо.

Отже, досліджуваний комплекс кінської упряжі з Городка є прямим свідченням проникнення носіїв вершинської культури на територію Розточчя наприкінці передскіфського часу. Видається малоімовірним можливість принесення цих виробів безпосередньо киммерійцями. Правдоподібніше, що вони потрапили на цю територію внаслідок інфільтрації у висоцьке середовище груп населення з ареалу поширення пізньочорноліської культури. Виходячи з цього можемо також припустити, що саме це прийшло населення з території Середнього Дністра стало причиною занепаду місцевих висоцької, ульвівсько-рованцівської та гава-голіградської культур, а згодом утворення цілком нових (черепинсько-лагодівська та лежницька) груп пам'яток.

REFERENCES

- Bandrivskiy, Mykola. Skrynkovi pokhovannia vysotskoi kultury v mezhyrichchi Zbrucha i Strypy. Lviv: Lohos, 1994. [in Ukrainian].
- Bandrivskiy, Mykola, Krushelnyska, Larysa. "Osnovni periody rozvytku vysotskoi kultury (za materialamy pokhvalnykh pamiatok)", *Zapysky NTSh t. 235*. 1998, 193–247. [in Ukrainian].
- Bandrivskiy, Mykola, Zakhariev, Volodymyr. "Nova znakhidka bronzovykh odnokilchastykh vudyl v Ukraini", *Zapysky NTSh t. 235*. 1998, 504–510. [in Ukrainian].
- Bandrivskiy, Mykola. "Poselennia rannozaliznogo viku u Vynnykakh ta problema zavershalnogo etapu isnuvannia vysotskoi kultury", *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu* 6. 2003, 204–219. [in Ukrainian].
- Bandrivskiy, Mykola, Bilyk, Mykhailo, Zubyk, Roman. "Kinska upriazh zi skarbu z Birok Velykykh yak indykator postvysotskoho horizontu na Ternopil'skomu plato", *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni* 16. 2012, 463–474. [in Ukrainian].
- Bandrivskiy, Mykola, Krushelnyska, Larysa. *Zoloti Mykhalkivski skarby ta yikh dolia*. Lviv: Liha–Pres, 2012. [in Ukrainian].
- Bandrivskiy, Mykola. *Kulturno–istorychni protsesy na Prykarpatti i Zakhidnomu Podilli v piznii period epokhy bronzy – na pochatku doby rannoho zaliza*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2014. [in Ukrainian].
- Bandrivskiy, Mykola, Bilyk, Mykhailo. "Novi kompleksy z kinskoiu upriazhzhio pochatku doby rannoho zaliza zi Serednoho Prydnisteria", *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni* 25. 2021, 241–248. [in Ukrainian].
- Chochorowski, Jan. *Ekspansja kimmerijska na tereny Europy Srodkowej*. Krakow, 1993. [in Polish].
- Erlykh, Vladymyr. "Bronzovye uzdechnye nabory i problema khronolohyy predskyfskoho i ranneskyfskoho vremeny Zakubania", *Drevnosty Severnogo Kavkaza i Prychernomorya*. 1991, 31–47. [in Russian].
- Herenchuk, Kalenyk. *Pryroda Lvivskoi oblasti*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1972. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Pokhoronne pole v s. Chekhakh", *Zapysky naukovoho tovarystva im. Shevchenka t. 31*. 1899, 1–22. [in Ukrainian].
- Iyessen, Aleksandr. "K voprosu o pamiatnykakh VIII–VII vv. do n.e. na yuhe Evropeiskoi chasty SSSR", *Sovetskaia arkheolohiya* 18. 1953, 49–110. [in Russian].
- Ilynskaia, Varvara. *Ranneskyfskiye kurhany basseina r. Tiasmyn (VII – VI vv. do n. e.)*. Kyiv: Naukova dumka, 1975. [in Russian].
- Kanyvets, Viacheslav. *Pamiatnyky vysotskoho typu kak istorycheskyi istochnik*. Avtoreferat dyss... k.i.n. Kyiv, 1953. [in Russian].
- Klochko Viktor, Kozymenko Anatoliy. *Drevnyi metall Ukrainy*. Kyiv, 2017. [in Russian].
- Kłosińska, Elżbieta. "Einmalige Funde der Kopfgestellverzierung aus dem südöstlichen Lublin–Land", *Sprawozdania Archeologiczne* 60. 2008, 265–294.
- Kovpanenko, Halyna. "Nosachivskiy kurhan VIII–VII st. do n.e.", *Arkheolohiya* 20 1966, 174–179. [in Ukrainian].
- Krushelnyska, Larysa. *Pivnichne Prykarpattia i Zakhidna Volyn za doby rannoho zaliza*. Kyiv, 1976. [in Ukrainian].
- Krushelnyska, Larysa. *Chornoliska kultura Serednoho Prydnistrovia*. Lviv, 1998. [in Ukrainian].

⁸⁴ Микола Бандрівський, Михайло Білик, Роман Зубик, "Кінська упряж зі скарбу з Бірок Великих як індикатор поствисоцького горизонту на Тернопільському плато", 470.

- Krushelnyska, Larysa. "Mohylnyk vysotskoi kultury v seli Lukavets", *Zapysky NTSh. Pratsi Arkheolohichnoi komisii t. CCXLIV*. 2002, 520–534. [in Ukrainian].
- Lovpache, Nurbyi. "Mohylnyky v uste reky Psekupsa", *Voprosy arkheolohyy Adygei*. Maikop, 1985, 16–64. [in Russian].
- Makhortykh, Serhii. "Pamiatky typu Novocherkaskoho skarbu (za materialamy Pivnichnoho Kavkazu)", *Arkheolohiia* 1. 1992, 23–31. [in Ukrainian].
- Makhortykh, Sergey. "Klasyfikatsiia bronzovykh predskyfskykh psalyev Vostochnoi i Tsentralnoy Evropy", *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu* 18. 2004, 300–321. [in Russian].
- Makhortykh, Sergey. "Kymmeriysy i naselenye Lesostepnoho Prydnestrovia", *Drevnosti skyfskoi epokhy*. 2006, 121–128. [in Russian].
- Meliukova, Anna. "Pamiatnyky skyfskoho vremeny Lesostepnoho sredneho Podnestrovia", *Materyaly i issledovanyia po arkheolohyy SSSR* 64. 1958, 5–102. [in Russian].
- Metzner–Nebelsick, Carola. *Der "Thrako–Kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder – und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*. Rhaden/Westf., 2002.
- Mohylov, Oleksandr. *Sporiadzhennia konia skifskei doby u Lisostepu Skhidnoi Yevropy*. Kyiv–Kamianets–Podilskyi, 2008. [in Ukrainian].
- Skoryi, Sergey. *Kymmeriysy v ukraynskoj Lesostepi*. Kyiv–Poltava: Arkheolohiia, 1999. [in Russian].
- Smirnova, Halyna, Voinarovskiy, Viktor. "Moshanetskyi skarb bronz kimmeriiskoho typu z Serednoho Podnistrovia", *Arkheolohiia* 1. 1994, 137–141. [in Ukrainian].
- Terenozhkyn, Aleksey. *Predskyfskyi peryod na Dneprovskom Pravoberezhe*. Kyiv: Izdatelstvo akademyy nauk ukraynskoi SSR, 1961. [in Russian].
- Terenozhkyn, Aleksey. *Kymmeriysy*. Kyiv: Naukova dumka, 1976. [in Russian].
- Trachsel, Martin. *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit*. Bonn, 2004.
- Valchak, Sergey. *Konskoe snariazhenye v pervoi treti I–ho tys. do n.e. na yuhe vostochnoi Evropy*. Moskva: Izdatelstvo "TAUS", 2009. [in Russian].

A NEW COMPLEX OF HORSE HARNESES FROM THE EARLY IRON AGE ON THE TERRITORY OF ROZTOCHE

Denys SLIUSAR

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Archaeology and History of Ancient Civilizations,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: werloden@ukr.net
ORCID: 0009-0000-6627-0191

For the first time, a complex of horse harness items of the Early Iron Age from Horodok (Lviv region) is introduced into scientific circulation. The discovered hoard of ancient products consists of 9 items that were part of a horse bridle set: 2 individual bridle links, a pair of psalteries and 5 plaques. It has been shown that all of the described finds have direct analogies with horse harness complexes of the Novocherkassk type.

The largest concentration of identical items was noted within the North Caucasus, as well as in the steppe and right-bank forest-steppe of Ukraine. Taking this into account, as well as a significant number of other finds of the horseman type in the territory of the very distant Gava–Goligrad, Vysotska and Ulvivets–Rovantsiv cultures, which have been found in recent decades near the villages of Moshanets, Sokilets, Ustia, Vasylivka, Silets, Sokyryany, Birky Velyki, etc. And even on the territory of Poland, in particular in the Lublin region (Sniatycki, Komariv settlement, etc.). It has been suggested that in the late Pre–Scythian period, horseman groups from the southeast penetrated up the Dniester river. These horsemen did not stop at the upper reaches of the Dniester and subsequently reached the territory of Roztoche and reached the Volyn Upland, as evidenced by the current data.

It seems unlikely that the historical Cimmerians were directly present in western Ukraine. Rather, we should talk about the infiltration of representatives from Middle Transnistria, who began to move to the Ternopil plateau in the late 9th – early 8th centuries BC. All of these changes had a profound impact on the material and spiritual culture of the local tribes, which led to their decline. In fact, from this time on, archaeologists have been dealing with completely new cultural phenomena called the Cherepynsko–Lagodiv and Lezhnysia groups of sites, whose main connections were now focused not on central but on eastern Europe.

The metallurgical research of ancient products has revealed a number of technological features of their manufacture. In particular, when studying the layer of a specific shiny coating of bronze plaques and psalms, it was found that this lustre was probably due to their coating with a thin layer of tin. This is evidenced by the presence of its oxide (SnO₂) on the surface of the 'enamel' and its almost complete absence in areas where this coating has not been preserved.

In addition, further studies of the Horodok artefacts revealed the presence of iron hydrophosphate (Sarcopside) particles on the surface of the bronze plaques. Its lamellar microcrystals grew in the corrosion holes of the bronze. This may indicate at least two things. The first is that the horse harness complex could have included or been lying nearby some iron products that decomposed in the aggressive soil environment or were not found by the discoverer. The second is that the marsh soil in which the finds had been kept for a long time is very rich in iron.

Keywords: pre–Scythian time, early Scythian time, Vysotska culture, Gava–Goligrad culture, Chornoliska culture, Ulvivets–Rovantsiv group, Cherepynsko–Lagodiv group, Lezhnysia group, horse harness, intercultural relations, beliefs.